

هنر خوشنویسی و کاتبان تبریز

مریم فدایی تهرانی
مسئول و امین اموال فرهنگی
موزه خط و کتابت میر عماد

خوشنویسی هنرمندان سرزمین تبریز تهیه گردد تا در سال‌های آینده شاهد نمایشگاهی از این هنرمندان باشیم. این گفتار در حقیقت بهانه‌ای است به جهت معرفی بیشتر هنرمندان و صاحبان ذوق و هنر که روزگاری در خطه هنرپرور و عالم‌دوست تبریز سرآمد و پیشرو بوده‌اند.

چنانچه بخواهیم تاریخ هنری و اجتماعی و سیاسی تبریز را بررسی کنیم به راحتی می‌توان از غیور مردانی نام برد که ذکر رشادت‌های آنان مجالی به این نسخه چند صفحه‌ای نمی‌دهد اما در عرصه سیاست خصوصاً

در روز جهانی موزه سال ۱۳۸۱ موزه تبریز بانی برگزاری نمایشگاهی از آثار خوشنویسی هنرمند قرن ۱۰ ه. ق. میرعلی هروی بود. موزه خط و کتابت میرعماد نیز در راستای اهداف آموزشی- پژوهشی و خصوصاً معرفی موزه و آثار آن در این برپایی حضور داشته و با ارسال مقداری از نفیس‌ترین قطعات دو رومتعلق به مرقع گلستان با امضای میرعلی در این نمایشگاه افتخار شرکت داشته است.

برپایی و گشایش نمایشگاهی با این عنوان و بزرگداشت هنرمند هراتی (میرعلی) باعث گردید که متنی به جهت معرفی آثار و قطعات

جلایری از خاندان مغول مکتب (تبریز- بغداد) در این دو پایتخت به مقام بالایی دست یافت و دوره تیموری و مکتب آن آغاز گردید. شهر هرات در دوره حکومت شاهرخ میرزا و سپس تبریز در زمان سلطان حسین بایقرا کانون‌های باارزش هنری شدند و مرکز هنری دارالصنایع کتاب‌سازی به ریاست هنرمند تبریزی یعنی جعفر بایسنقری خوشنویس اداره گردید. این مکتب در زمان سلطان حسین بایقرا و وزیرش امیرعلیشیر نوایی ترقی نمود و توسط کمال‌الدین بهزاد به کمال رسید. همه هنرمندان هرات در اوایل دوره صفوی به تبریز عزیمت نمودند و مکتب تبریز با جنبه‌های ایرانی در این شهر پایه‌گذاری شد. سبک صفویه با تمام جلال و جبروتش ریشه در سبک تبریز دارد که در زمان شاه اسماعیل در سال ۹۰۷ ه. ق در تبریز بنیان گذاشته شد. بعدها از قلب مکتب تبریز دو مکتب قزوین و بخارا زاده شد و دامنه آن از طریق تبریز به سرزمین‌های هند و عثمانی گسترش یافت.

۱- یکی از معروف‌ترین هنرمندان خوشنویس تبریزی که ابداع‌کننده خط نستعلیق می‌باشد میرعلی کاتب تبریزی است. او اولین و آخرین استاد خوشنویسی است که توانست از ترکیب دو خط نسخ و تعلیق زیباترین و در واقع عروس خطوط اسلامی ایران را به هنرهای کتابتی جهان اسلام عرضه کند.

یکی از هنرهای به جا مانده در عرصه هنر و فرهنگ مردم ایران، هنر کتاب‌آرایی و خوشنویسی است.

از قطعات موجود از این استاد در موزه میرعماد قطعه خطی است به خط نستعلیق، قلم دودانگ، شیوه نگارش چلیپایی، با تزئین دور سطور ابری محرر و الوان، زمینه، تمام تزئینی با گل‌های ریز بیچان و نقش نیم‌ترنج تزئینی با حواشی تشعیری و مسجودل مطالبی. به ابعاد ۲۲×۱۱/۵ cm، متعلق به قرن ۹ ه. ق.

۲- علاء‌الدین تبریزی معروف به ملا علاء بیک از استادان معروف تبریز که مانند عبدالباقی تبریزی و علیرضا تبریزی را تربیت کرد. وی از شاگردان شمس‌الدین محمد تبریزی نویسنده فرمان شاه طهماسب بود. از قطعات وی در موزه میرعماد قطعه خط نستعلیق قطعی نویسی است که به شیوه رنگین‌نویسی و موربی نگارش یافته و به قلم ۳ دانگ بر زمینه الوان و دور سطور ابری مزین شده و ابعاد ۲۱/۵×۳۱/۵ cm و سنه ۱۰۵۱ ه. ق است.

از دیگر قطعات این هنرمند قطعه خط جامع نسخ، ثلث، رقاع و جلی نویسی است که در کربلای معلی در وصف امام حسین نگارش یافته با ابعاد ۳۰/۵×۲۱ cm و تاریخ ۹۸۱ ه. ق می‌باشد.

۳- بدیع‌الزمان تبریزی فرزند علیرضا عباسی تبریزی خوشنویس شهر دوره شاه عباس صفوی است که از حکمت و فلسفه بهره‌مند و به ادب صفحه ۳۱

در عالم مشروطه و قیام مشروطیت همواره نام دو تن سردار و سالار ملی ایران در عرصه تاریخ روشن و درخشان این مرز و بوم می‌درخشد. قیام‌های مذهبی و سیاسی و اجتماعی مردم تبریز بخش وسیعی از تاریخ مدون این ملت را بر خود دارد. فعالیت‌های فرهنگی و هنری این ملت از دل خانه‌ها تا کوچه پس‌کوچه‌های مردم تبریز خصوصاً مراکز تجارت آنان با نام آشنای فرش تبریز، هنر تبریز، صنعت اولیه چاپ تبریز و هنرهای اولیه نمایشی تبریز در ایران یادآور و مهر تأییدی بر هنرپروری و دانش‌دوستی این سرزمین است. قصد ما در این نوشتار ارائه توضیحات از هنرهای کاربردی و غیره تبریز نیست بلکه بیشتر معرفی و ارائه نمونه آثار خوشنویسانی است که قطعات باقی مانده آنان در حال حاضر زینت‌بخش موزه‌های ایران و جهان است و استادان آن همواره لقب خود را با تبریزی بر آثار منقوش نموده‌اند.

یکی از هنرهای به جا مانده در عرصه هنر و فرهنگ مردم ایران، هنر کتاب‌آرایی و خوشنویسی است که فراز و نشیب نه بس طولانی را طی کرده است. وقتی که این هنر مورد بازبینی و مروری اجمالی قرار می‌گیرد همواره نام شهر تبریز و هنرمندان آن در چند سده و چند مکتب دیده و گزارش می‌شود.

اوج هنر کتاب‌آرایی و خوشنویسی همزمان با تغییر مرکزیت سیاسی حکومت مغولان در سلطنتیه و مراغه و خصوصاً تبریز بود که در قرن ۸ ه. ق به سعی خواجه رشیدالدین فضل‌اله کانون علمی و هنری ربیع رشیدی نزدیک تبریز تأسیس شد و مکتب جدید کتاب‌آرایی تبریز را در آن بیان نهاد. این مکتب رشد نمود و شاهکارهای حماسی با نقاشی‌های مولانا شمس‌الدین تبریزی در قرن ۹ ه. ق ساخته شد. بعدها در زمان شاهان

هنر خوشنویسی و...

فارسی و عربی و ترکی آشنا بود. او با نام بدیعا تخلص می‌کرد و لقبش نیک‌نگار بود.

وی در قرن ۱۱ ه. ق. می‌زیست.

قطعه خط وی در این موزه خطی نستعلیق به قلم دو دانگ و چلیپایی

است با ابعاد ۳۴×۲۴ cm.

۴- علیرضا عباسی تبریزی بزرگترین خوشنویس شاه عباس اول معاصر با میرعماد است که بیشتر در ثلث‌نویسی و کتیبه‌ها اشتغال داشت. بیشتر کتیبه‌های بناهای صفوی اصفهان به خط اوست.

۵- محمدرضا تبریزی از شاگردان محمدحسین تبریزی و هم‌عصر و هم‌مشق میرعماد بود. به سال ۹۹۴ ه. ق. به استانبول رسید و به محضر مولانا سعدالدین راه یافت. بیشتر اوقاتش صرف تمرین و سیاه‌مشق بود و به کتابت چندان رغبتی نداشت. در استانبول مشهور بود و قطعاتش را به بهای گزاف می‌خریدند. حیات او تا به سال ۱۰۰۰ ه. ق. بوده است. از قطعات او در موزه میرعماد قطعه خطی است به خط نستعلیق جلی‌نویس به شیوه دفتری و کتابتی و زمینه تمام مذهب به ابعاد ۱۲×۱۵/۵ cm است.

۶- ملا محمدحسین تبریزی از خاندان علم و فرزند مولانا عنایت‌اله شیخ‌الاسلام آذربایجان و برادر مولانا محمدعلی از علمای عصر و به زیور کمال آراسته بود. او با نام محزون تخلص می‌کرد. در اوایل به مشهد رفت و از سید احمد مشهدی و حیدرعلی مشق گرفت. سپس نزد مالک دلمی شتافت و خط را توسط او تکمیل کرد. در کتیبه‌نویسی زبردست بود و در زمان شاه اسماعیل دوم کتیبه‌نویسی عمارات دولتی به او محول شده بود. وفات او در سال ۹۸۵ ه. ق. در قزوین بوده است. وی استاد مسلم میرعماد الحسنی است. از قطعات او در موزه میرعماد قطعه خط نستعلیق چلیپایی، دودانگ است که زمینه تمام مطالایی و تذهیبی دارد. ابعاد ۱۹×۳۰/۵ cm است.

۷- آقا سید حسین خوشنویس‌باشی که تهرانی و به نوعی معروف به خوشنویس‌باشی تبریزی است. هنگام ولیعهدی ناصرالدین شاه که از تهران به تبریز آمد وی با سمت معلمی ولیعهد تهران را ترک و در تبریز به تدریس پرداخت. وی در آن شهر درگذشت. از قطعات نفیس او به خط نستعلیق است که نمونه آن در موزه میرعماد است قطعه خطی جلی‌نویسی ۶ دانگ به ابعاد ۲۰/۵×۳۴ cm است.

۸- دیگر استادان تبریزی عبدالباقی تبریزی است که شاگرد علاءالدین تبریزی در قرن ۱۰ ه. ق. می‌باشد. از وی قطعه خطی در موزه می‌باشد که به خط نسخ-رقاع به شیوه جلی و خفی است. ابعاد ۲۳×۳۶/۵ cm است.

۹- محمدصادق تبریزی خطاط اقلام سته در قرن ۱۱ ه. ق. بود که نمونه خطی در موزه میرعماد خط جامعی به ثلث و نسخ است که تاریخ ۱۰۸۳ ه. ق. دارد ابعاد ۲۷×۱۸ cm است.

۱۰- محمدحسن حسینی تبریزی خطاط قرن ۱۳ ه. ق. است که از دو قطعه خطی نسخ جلی به تاریخ ۱۲۳۴ ه. ق. و ابعاد ۱۵×۱۵/۵ cm را دارد.

۱۱- سیدعلی حسینی یا سیدعلی بن محمد مقیم بن میرشاه میر از سادات

حسینی تبریز بود که ظاهر و باطنی آراسته داشت و در عباس آباد اصفهان ساکن بود. او بعدها به همراه پدر به هند رفت و از شاهجهان لقب جواهر رقم را گرفت. شهرت وی در دربار عالم‌گیر بود و به او لقب (خان-هزاری) داده بودند. وی کتابدار شاهجهان بود. شهرت وی از هند به ایران رسید. سیدعلی تا آخر عمر در خدمت شاه بود. تا این که در سال ۱۰۹۴ ه. ق. در جهان‌آباد هند درگذشت. وی شاعر بود و تخلص به نام می‌کرد. از قطعات وی در موزه میرعماد: قطعه خط نستعلیق یک‌دانگ. چلیپایی، با زمینه تمام مطالای و تشعیری و حواشی الوان و افشان... به تاریخ ۱۰۸۴ ه. ق. و ابعاد ۲۰×۳۰ cm است.

۱۲- محمدعلی بن محمد شفیق تبریزی نسخ‌نویس معروف که نستعلیق را خوش می‌نوشت و از خطوط او یک نسخه دعا باقی است. وی فرزند محمد شفیق تبریزی است.

از قطعات وی در موزه خط نسخ جلی با قلم ۶ دانگ به زمینه تمام مطالایی، نگارش به تاریخ ۱۲۷۹ ه. ق. و ابعاد ۲۵/۵×۲۱ cm است.